

תוכן עניינים

1	מבוא
3	פרק ראשון: הרקע היהודי
3	הקדמה
3	א. היהדות בארץ ישראל הרומית
3	1. מבנה פוליטי ומאורעות היסטוריים עיקריים
5	2. התיוונות ושמרנות
7	3. כתות ומפלגות
8	4. א (צדוקים ; 7 ; ב) פרושים ; 7 ; ג) קנאים ; 7 ; ד) איסיים ; 8 ; ה) שומרונים ; 8
8	4. המקדש והפולחן
9	5. בתי כנסת ומוסדות אחרים
10	6. החכמים (חז"ל)
11	7. שפות, תרבויות ואמנות
11	8. האמונה היהודית
13	ב. תפוצות ישראל
13	1. מצרים
13	א) מקדש בייב (אלפנטינה) ; 14 ; ב) מקדש חוני ; 14 ; ג) הקהילה באלכסנדריה ; 15
17	2. רומא
17	א) יהודים וסורים ; 18 ; ב) עבדים ובני חורין ; 18 ; ג) מעמדה החוקי של הדת היהודים ; 19 ; ד) בתי כנסת ; 19 ; ה) היהודים בארמון הקיסר ; 19 ; ו) קטקומבות יהודיות ; 20
20	3. ארצות אחרות
20	א) אנטיוכיה ; 20 ; ב) אסיה הקטנה ; 21 ; ג) יוון ; 21 ; ד) דורה־אורופוס ; 22 ; ה) צפון אפריקה ; 22 ; ו) גאליה וספרד ; 22
24	סיכום ומסקנות
27	פרק שני: הברית החדשה ומקורות נוספים
27	הקדמה
28	א. מקורות לא נוצריים
28	1. מקורות יהודיים
28	א) יוספוס פלביוס ; 28 ; ב) התלמוד ; 30 ; ג) המדרש ; 31
32	2. מקורות רומיים
34	סיכום

35	ב. מקורות נוצריים
35	מבוא כללי
36	1. "הברית החדשה"
	(א) ספרי הבשורה 36; (ב) מעשי השליחים 44; (ג) איגרות שאול השליח
	45; (ד) איגרת אל העברים 50; (ה) איגרות כלליות 51; (ו) ההתגלות 54
55	2. האבות האפוסטוליים
	(א) תורת השליחים 55; (ב) קלמנס מרומא 56; (ג) איגנטיוס מאנטיוכיה
	56; (ד) פוליקרפוס מסמירנה 57; (ה) פסאודו־ברנבא 57; (ו) פפיאס
	מהיראפוליס 58; (ז) איגרת אל דיאוגנטוס 58; (ח) הרמאס 59
59	3. אבות כנסייה קדומים
	א. יוסטינוס מרטיר 60; ב. קלמנס מאלכסנדריה 60; ג. טרטוליאנוס
	61; ד. אוריגנס 61; ה. אוסביוס מקיסריה 62
63	סיכום ומסקנות
פרק שלישי: התפתחויות היסטוריות	
65	הקדמה
65	א. הקשרים בין הקהילה הנוצרית והיהדות
67	1. החלטות רבניות נגד הנוצרים
68	2. התגובות לדחייה הרשמית של היהדות כלפי הנצרות והשפעותיה
70	(א) נצרנים ואביונים 71; (ב) פרשנות נוצרית של התנ"ך וההשקפה
	השלילית כלפי היהדות 71
76	3. התגובה הנוצרית לתרבות ההלניסטית והפילוסופיה הפגאנית
77	4. התגובה הנוצרית לגנוסטיות ולתורות כופרות דומות
79	5. הרדיפות הרומיות והמעונים הנוצריים
	(א) המאה הראשונה 79; המאה השנייה 80; (ג) המאה השלישית
	82; (ד) המאה הרביעית 87
87	6. הקהילה הנוצרית והשלום הקונסטנטיניאני
	(א) הקיסר קונסטנטינוס והאמונה הנוצרית 88; (ב) כפירות
	וועידות 90
92	7. פלישות הברברים לאירופה
	(א) הגותים 93; (ב) הוונדרלים 94; (ג) הפרנקים 95
96	8. הכיבושים האסלאמיים
96	סיכום ומסקנות
פרק רביעי: תורת הקץ והרעיון המשיחי	
99	הקדמה
99	א. דתות פגאניות
100	

100	1. המיתוסים המסופוטמיים על הבריאה וההרס
100	2. דרמת הפולחן הכנענית
100	3. הרעיון המצרי של ההתחדשות הנצחית
101	4. תורת שתי הרשויות ותורת הקץ של זורואסטר
102	5. רומא – הסטואים, וירגיליוס, הסיבילה
103	ב. נבואות תנכיות וציפיות יהודיות
103	1. חיים בגן עדן וחטא האדם
104	2. נבואות הקץ
105	3. "תחייתו" של עם ישראל ביחזקאל
106	4. המלך כמשיח אלוהים
107	5. חזונות הקץ בנביאים ובתהלים
109	6. דניאל: בר-אנוש, השבועות
110	7. כת קומראן, קהילה אסכטולוגית
111	8. הספרות האפוקליפטית
	(א) ספר היובלים 112; (ב) צוואת האבות 112; עלית משה 112
113	9. הטענה המשיחית
114	10. "העולם הבא"
	(א) "מות המשיח" 114; (ב) מקום משכנן של הנשמות 115
116	11. גיהנום
117	12. יום הדין
119	ג. הרעיון המשיחי ותורת הקץ בנצרות
119	1. שליחותו המשיחית של ישוע בכרית החדשה
120	2. עקרונות אפוקליפטיים בספרי הבשורה
123	3. צפייה לשובו השני של ישוע
125	4. צורך המשיח
125	5. ההתגלות
	(א) תביעות הקרושים המעונים תחת כס המלכות של אלוהים 125;
	(ב) הקרב האסכטולוגי 126; (ג) ממלכת אלף השנים והנצחון הסופי
	126; (ד) חזון השה הנשחט 127; (ה) ירושלים החדשה 127
128	סיכום ומסקנות
131	פרק חמישי: הפולחן הנוצרי
131	הקדמה
132	א. הפולחן היהודי
132	1. קורבנות ותפילות בבית המקדש
133	2. חגים יהודיים
134	3. פסח
135	4. סעודות אסכטולוגיות

138	5. טהרה פולחנית
138	6. עבודת בית הכנסת
140	ב. קהילת השליחים
140	1. הכנסייה – קהילת עבודת אלוהים
141	2. "בציעת הלחם"
142	3. טקס הטבילה והוראת הכנה
143	4. מתנות רוחניות על-ידי הנחת ידיים
144	5. יום ראשון ופסחא
145	6. חגיגות הוריה וסעודות אחווה
148	7. אתרי פולחן
149	8. מקורות ה"אופורטוריום"
150	9. תפילות יומימיות
151	10. קדושת הנישואים
152	11. משיחת החולים
118	12. מוות וקבורה
154	ג. ליטורגיה נוצרית ופולחנים פגאניים
154	1. מסתורין פגאני ומסתורין נוצרי
156	2. פולחנים פגאניים וחילוניים והשפעתם על הליטורגיה הנוצרית
159	3. תפקיד הליטורגיה בשינוי צורתה של התרבות הפגאנית
160	4. פולחן הקדושים המעונים
162	5. ויכוחים כריסטולוגיים והשפעתם על הליטורגיה
164	ד. התפתחויות מאוחרות
164	1. מחוזות כנסייתיים וליטורגיים
	(א) סורית-ארמית 165; (ב) יוונית 165; (ג) לטינית 166; (ד) שפות נוספות 166
167	2. ליטורגיות מזרחיות
168	3. ליטורגיות לטיניות
	(א) ספרדית 168; (ב) גאלית 169; (ג) קלטית 169; (ד) מילנית 169;
	(ה) צפון אפריקנית ורומית 169
171	סיכום ומסקנות
173	פרק שישי: הנזירות – מקורותיה והתפתחותה
173	הקדמה
173	א. תופעות קודמות בכתבי הקודש וביהדות
173	1. אסכולות הנבואה
174	2. האיסיים וקהילת קומראן
174	3. תראפאוטים

174	4. חבורות
175	5. סיבות לחיי קהילה משותפים
175	ב. דוקטרינות ותנועות פגאניות
175	1. סטואיות
176	2. פיתאגוראניזם/אורפיזם
176	3. ניאור-פלטוניות
177	4. עובדי סראפס
177	ג. הנזירות כתופעה נוצרית
177	1. תוראות ישוע ושאול השליח
179	2. האיראל של הקהילה הראשונה בירושלים
179	3. תגובה לחילוניות של הכנסייה
180	4. נוסטלגיה לעיניים ולמוות על קידוש השם
181	5. חיי נזירות כמאבק נגד השטן
182	6. נזירות וחיי מלאכים
183	ד. הנזירות המזרחית
183	1. מצריים: פאולוס מתבי, אנתוניוס ופכומיוס, מתבודדים ונזירים קוינוביטים
185	2. ארץ ישראל, סוריה וארם נהריים
190	3. יוון ואסיה הקטנה
191	4. רוחניות בנזירות המזרחית – "הסיכאזם"
194	ה. הנזירות המערבית
194	1. איטליה – נזירים קדם-בנדיקטיניים ובנדיקטיניים
196	2. צפון אפריקה
196	3. גאליה וספרד
198	4. אירלנד
198	5. גרגוריוס הראשון והמיסיון באנגליה
199	6. נזירים פריזונים ותרבות אירופה המרכזית
200	7. קלוני וקהילתו
201	8. רפורמה סיסטריציאנית
202	9. מסדרי הקבצנים
203	סיכום ומסקנות
205	פרק שביעי: אמנות וארכיטקטורה בנצרות הקדומה
205	הקדמה
206	א. מקורותיה של האמנות הנוצרית
208	1. הרקע היהודי של האמנות הנוצרית

	א. אמנות יהודית בארץ ישראל בסוף תקופת בית שני 208; ב. אמנות
	ביהדות היוונית-רומית 210
212	2. גילויים ראשונים של האמנות הנוצרית
214	ב. איקונוגרפיה באמנות הנוצרית הקדומה
214	1. אירועים וטיפולוגיה מהתנ"ך
217	2. נושאים אליילים בעלי משמעות חדשה
218	3. תמונות מהברית החדשה
220	ג. בניין הכנסייה
220	1. בתים פרטיים ובתי קהילה
223	2. הכנסיות הראשונות
226	ד. הבסיליקה הנוצרית
226	1. מקורות
226	2. מבנה ארכיטקטוני
229	3. דגמים נוספים של כנסיות
232	4. פנים הכנסייה
236	ה. אולם הטבילה
238	ו. מנזרים
241	ז. עיטורי הכנסיות
241	1. תבליטים
244	2. ציורי קיר
245	3. פסיפסים
250	ח. אמנות זעירה
250	1. כתבי יד
251	2. עבודות מתכת
252	3. שנהב
253	4. איקוניות
255	5. בדים
256	סיכום ומסקנות
259	מפתח שמות ומונחים
311	ביבליוגרפיה
315	רשימת איורים

מבוא

לאורך השנים בהן הרצאתי באוניברסיטת בן גוריון על ענייני נצרות, הן כמבוא כללי לתולדותיה והן במסגרת קורסים מחלקתיים בארכיאולוגיה ובתולדות האומנות, הרגשתי את החיסרון הקיים בישראל בספרות על העניינים הללו בשפה העברית. הספר שלפניך בא איפה למלא במקצת חיסרון זה. כחלק נכבד מהתרבות הכללית שכל אדם חייב לרכוש אם רוצה להבין במידת מה את העולם שבו הוא חי, לימוד התפתחותה של האמונה הנוצרית (מהרקע היהודי שלה בארץ ישראל ועד תרומתה למחשבה ולאמונות עולמית באירופה של ימי הביניים) מהווה פרק חשוב והכרחי. שתי המילים שבראש כותרת הספר, "הרוח והכלה", נלקחו מתוך הפרק האחרון של הספר האחרון של הברית החדשה. שתי המילים הללו מבטאות את שני המרכיבים שמאפיינים את ראשית חייה של הקהילה הנוצרית – פעילות "הרוח", רוח אלוהים, העיקרון הדינאמי היוזם, ומוכנות "הכלה", שהיא קהילת המאמינים הצעירה, הלומדת את דרכי אמונתה ומצטרפת בהתלהבות לקריאה האלוהית לכל צמא "לבוא ולקחת מים חיים חיים" (התגלות כ"ב 17).

הנושאים בהם בחרתי להתמקד כאן אינם מהווים רצף היסטורי של התפתחות הנצרות בעולם העתיק. כל אחד מהפרקים דן בהיבט שונה מחיי הקהילה הנוצרית הקדומה, החל מהסביבה היהודית בה היא נולדה והתפתחה בארץ ישראל ובתפוצות האימפריה הרומית (פרק א'). לא פחות חשוב מהרקע היהודי הוא נושא המקורות הכתובים שעליהם ניתן לבסס הן את הטענה על קיום ההיסטורי של הנתונים על ראשית הנצרות והן את הבנת תורתה המקורית (פרק ב'). לאחר מספר עדויות חשובות מהספרות היהודית והרומית הפרק כולל מבואות מפורטים לכל הספרים המרכיבים את "הברית החדשה", וכמו כן למספר ספרים שנכתבו על-ידי אבות הכנסייה הקדומים ביותר, ספרים שאינם קיימים בשפה העברית. הפרק הבא (פרק ג'), שאינו מופיע במהדורה הראשונה של הספר, מציג את ההתפתחויות ההיסטוריות של הנצרות הקדומה, החל מהפרדותה הקשה והכואבת מהיהדות, דרך הרדיפות על ידי השלטונות הרומיים, התפשטותה בכל ארצות האימפריה ומחוצה לה, התארגנותה הפנימית, קביעת עקרונות האמונה ועד להשלכות החמורות של פלישות הברברים לאירופה והכיבושים האסלאמיים מהמזרח לקצי המערב. פרק

נוסף מוקדש כולו לתורת קץ העולם והרעיון המשיחי (פרק ד'), נושאים מרכזיים בברית החדשה. הם מבססים את תקוותו לישועה הנצחית של כל המאמין בישוע. הפרק הבא, שדן בהתפתחות הפולחן הנוצרי (פרק ה'), רוצה להבליט הן את שורשיה היהודיים של התפילה הרשמית והתפתחויותיה בארצות השונות והן את העושר הרוחני הטמון בחייהם ה"סקרמנטליים" של המאמינים. ביטוי נוסף של העושר והדינמיות הרוחניים של האמונה הנוצרית הינה הופעתה של הנוזירות (פרק ו'), אחד המוסדות החשובים המאפיינים את הנצרות הקדומה בצורתיה השונים. ולבסוף אסקר את תהליכי ההיסטוריה של הארכיטקטורה הכנסייתית ואת אוצרות האמנות הנוצרית עד לימי הביניים (פרק ז'), ביטוי מוחשי חשוב של האמונה שהאצילה אותם.

הספר מיועד במיוחד לקורא הישראלי המצוי, הרוצה להרחיב את הידע על תופעה דתית שמסקרנת אותו, תופעה היסטורית של תנועה יהודית שהתחילה לפני אלפיים שנה, התפתחה בצורות שונות בארגון ובחיים החברתיים, כבשה את העולם כולו בדחף פרוסליטיסטי עצום, השפיעה עמוקות על תהליכי התרבות של המערב, גרמה למהפכות חברתיות ואף פוליטיות. היא ממשיכה להתקיים עד היום במקביל לאחותה הגדולה, הדת היהודית, שלא פעם אחת רדפה, בחוסר סובלנות ובקנאות המתנגדת לעצם עקרונותיה. לקורא המאמין הנוצרי והמשיחי הספר יכול לעזור להבין, מלבד את שורשיה היהודיים של אמונתו, גם את הצורות השונות שהנצרות עתיקת הימים לובשת היום, את הבסיס ההיסטורי של ההבדלים בעבודת הקודש, את העומק הרוחני של המנהגים והטקסטים הליטורגיים, ואת עומק המשמעות שמאחורי היצירות של האמנות העתיקה.

ברצוני להודות כאן לכל אלה שעזרו לי בהכנת הספר, ולאחל לכל הקוראים אותו הנאה רוחנית וחשק להמשיך בחיפוש אחרי האמת. "הרוח והכלה אומרים: בוא!"

פאו פיגרס

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

באר-שבע, 2013